

A FELVILÁGOSODÁS KORÁNAK IRODALMI IRÁNYZATAI
A KÖZÉP-KELET-EURÓPAI IRODALMAKBAN

Az első feladat, amelyet meg kell oldanunk, az, hogy melyik időszakasz tekinthető a felvilágosodás korának ezekben az irodalmakban.¹ Pontosabban, lehet-e egyáltalán olyan időbeli határok közé elhelyezhető fejlődési szakaszt megállapítani, amely — több-kevesebb érvénnyel — valamennyi közép-keleteurópai irodalomra érvényes. Vizsgálatunk öt irodalmat ölelt fel: a korabeli fejlődésük sorrendjében a lengyel, a magyar, a cseh, a román és a szlovák irodalmat. Azt a módszert alkalmaztuk, — mind a korszakhatárok, mind az uralkodó irodalmi irányzatok összehasonlító vizsgálata szempontjából —, hogy az említett nemzeti irodalmaknak az illető ország akadémiaja által a legújabb időkben — általában századunk hatvanas éveiben — közölt irodalomtörténeti kézikönyveinek idevágó tételait hasonlítottuk össze. Nos, a magyar, a cseh, a román és a szlovák akadémia legújabb kézikönyveinek a felvilágosodás korára vonatkozó kötetei már megjelentek, rendelkezésre állanak.² A lengyel akadémia kiadásában viszont nem jelent meg ilyen mű, ebben az esetben Karel Krejčí, Manfred Kridl és Julian Krzyżanowski általánosan elismert és standard-műként elfogadott irodalomtörténeteire hivatkozunk.³

A fenti munkák alapján megállapítható bizonyos egyöntetűség az említett öt irodalomnak a periodizációja, elsősorban a felvilágosodás korszakának meghatározása szempontjából. Az említett közép-kelet-európai irodalmakban a felvilágosodás időszakaszának általában a XVIII. század második felét (inkább utolsó évtizedeit) és a XIX. század első évtizedeit tekintik.

Elsőnek a lengyel irodalom lépett a felvilágosodás korszakába. Kezdetét a lengyel irodalomtörténészek a sztaniszlavi korszak megindulására, azaz az 1764-es évre teszik.⁴ Igaz, vannak fontos előzmények is: így Konarski működése és hatása, Leśczyński király felvilágosult franciás törekvései, és a francia klasszikusok számos len-

¹ Ez a dolgozat magyar nyelvű változata az 1970. november 4-én Mátrafüreden rendezett és a felvilágosodás korát tanulmányozó francia nyelvű nemzetközi szimpóziumon elhangzott előadásnak. Maga a franciayelvű előadás az azt követő vita anyagával együtt a következő kiadványban jelent meg: *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale. Actes du Colloque de Mátrafüred. 3—5 novembre. 1970—publiés par B. Köpeczi et E. Bene.* A jelen változatban igyekeztünk érvényesíteni az előadást követő vita eredményeit is, részben bele dolgozva a szövegbe a felszólaló nevének említésével, részben a lábjegyzetekben.

² Sötér István (főszerkesztő)—Pándi Pál (szerkesztő): *A Magyar Irodalom Története. 3. köt. Budapest, 1965.* — Felix Vodička: *Dějiny České Literatury. II. köt. Literatura Národního Obrození. Praha, 1960.* — *Istoria Literaturii Române. II. köt. Partea I. Cultura și Literatura Română între 1780 și 1830. București, 1968.* — Ivan Kusý (szerk.): *Dejiny Slovenskej Literatury. II. köt. Literatura Národného Obrozenia. Bratislava, 1960.*

³ Karel Krejčí: *Geschichte der polnischen Literatur. Halle, 1958.* — Manfred Kridl: *A Survey of Polish Literature and Culture. New York—The Hague, 1956.* — Julian Krzyżanowski: *Historia Literatury Polskiej, Warszawa, 1963.* A korszak neve: *Oświecenie. 411. 1.* — Julian Krzyżanowski: *Dzieje Literatury Polskiej. Warszawa, 1969.* A IV. fejezet címe: *Literatura wieku oświecenia.*

⁴ Krejčí: i. m. 126—132. Kridl: i. m. 133—134. Krzyżanowski 1963. 411. Krzyżanowski 1969. 163.

gyel fordítása. Mindamellet a felvilágosodás ébresztette igazi irodalmi megújulás Poniatowski trónralépésével kezdődik, és ez a korszak egészen a romantika érvényre jutásáig tart, azaz 1822-ig, amikor Mickiewicz első kötete megjelenik.⁵ Az az irodalom, amely a lengyelt követve lép be a felvilágosodás korába: a magyar irodalom, melynek Toldy Ferenc óta hagyományos és szimbolikus kezdeti dátuma az 1772-es év, Bessenyei három tragédiájának megjelenése. (Jellemző módon kettő nemzeti, egy antik témájú.)⁶ A magyar irodalomtörténészek is nagyjában a XIX. század huszas éveig, a romantika kezdetiig számítják a felvilágosodás korszakát. Újabban az 1772-es dátum korszaknyitó érvényessége vita tárgya lett, de szimbolikus értékét úgy látszik, változatlanul elismeri az irodalomtörténész közvélemény. Az előzmények a mi irodalmunkban nem annyira gazdagok, mint a lengyeleknél, de azért igen jelentősek mind ideológiai, mind irodalmi szempontból. Az újabb időben egyre több tanulmány foglalkozik velük.⁷ Ilyenek a felvilágosult szellem egyes megnyilatkozásai a teológiai művekben, a francia klasszikusok néhány fordítása, főleg Féneloné, a rokokó megjelenése Faludi és Amádé műveiben⁸, továbbá némely verstani újítás, mely a barokk költészet közeledő végét jelzi már. A cseh irodalomtörténészek inkább „a nemzeti újjászületés” irodalmáról beszélnek erről az időszakról szólva — így olvassuk a Felix Vodička által szerkesztett Cseh Irodalom Történetében. A „nemzeti újjászületés” irodalma azonban egy hosszabb periódus, melynek első két alkorszaka tekinthető úgy, mint amelyben a felvilágosodás eszméi uralkodnak, nevezetesen 1. „A császári abszolutizmus reformjainak kora” a 70-es évektől 1806-ig, 2. majd napóleoni háborúktól 1830-ig, a romantika kezdetéig terjedő időszakasz.⁹ A kezdetet egy nagy személyiség tevékenysége jellemzi: Josef Dobrovský-é, aki a nemzeti nyelv és irodalom védőiratait írta. Törekvései hasonlóak a többi középkelet-európai litterátoréhoz, a magyar Bessenyeiéhez és Kazinczyéhoz, a szlovén Kopitaréhoz és a szerb Karadsicéhoz, valamint a román Micuéhoz és Șincaiéhoz.¹⁰ Ami a román irodalmat illeti, a felvilágosodás kezdetei a XVIII. század utolsó évtizedeit foglalják magukban — a román akadémia legújabbban megjelent kézikönyv-az 1780-as évet jelöli meg kezdő dátumul — a korszak a XIX. század harminca éveig terjed, ez a román romantika előretörésének ideje.¹¹ A szlovák irodalomtörténészek szintén a „nemzeti megújulás irodalmáról” beszélnek inkább, mint a fel-

⁵ Kridl: i. m. 215. — Krzyżanowski 1963-ban írt könyvében a felvilágosodás korába beleszámítja Brodziński tevékenységét is. Az 1969-ben megjelent művében viszont Brodzińskit a romantikáról szóló fejezetben tárgyalja. A romantika kezdete itt 1822-vel kezdődik, Mickiewicz első kötetével.

⁶ Buda Tragédiája. Hunyadi László. Ágis Tragédiája.

⁷ Szauder József: A XVIII. századi magyar irodalom és felvilágosodás kutatásának feladatai. Az azt követő vita anyaga. ItK 1969. 2—3. sz. Az estve és az álom c. tanulmány kötetben is. Bp. 1970. 5-91.

⁸ A rokokó előzmény Baróti Dezső kiegészítése a mátrafüredi vitán.

⁹ A Felix Vodička által szerkesztett cseh irodalomtörténeti kézikönyvben — Dějiny České Literatury II. 9. — korszakunkra vonatkozólag a következő periodizációt találjuk: „I. Literatura v období absolutistických reform a vniku národního hnutí (od let sedmdesátých 18 století do roku 1805). II. Literatura v období napoleonských válek a reakčního absolutismu po vídeňském kongresu (od roku 1806 do roku 1830).” Az irodalom az abszolutisztikus reformok és a nemzeti mozgalom behatolásának korában (a 18. század hetvenes éveitől az 1805 évig). II. Az Irodalom a napóleoni háborúk és a bécsi kongresszus utáni reakciós abszolutizmus korában) az 1806. évtől az 1830 évig).

¹⁰ Dobrovsky magyar kapcsolatairól: Richard Pražák: Josef Dobrovský als Hunagarist und Finno-ugrist. Opera Universitatis Purkynianae Brunensis. Facultas Philosophiae. 122. sz. Brno, 1967.

¹¹ Istoria Literaturii Române. II. i. m. Ebben a főcím ez: Partea I. Cultura și Literatura Română între 1780 și 1830., de a szövegből kiderül, hogy a kor íróit „luministi”, azaz felvilágosultaknak tekinti (pl. 35. lapon). Hasonlóképpen Pálffy Endre: A román irodalom története. Budapest, 1961. 115. „A felvilágosodás korának irodalma”, 2.

világosodáséről, de egyáltalán nem zárják ki, hogy ez az időszak a felvilágosodás eszmerendszerének hatása alatt áll. Az Ivan Kusý szerkesztésében kiadott akadémiai irodalomtörténet a „nemzeti megújulás”-on belül három alszakaszt különböztet meg, közülük kettő tartozik a mi témánkhoz, az első a nyolcvanas évektől 1820-ig, a második ezt követőleg 1830-ig, a Štur iskola fellépéséig tart.¹²

Ebből az összehasonlításból világosan kiténik, hogy a felvilágosodás irodalma szorosan kapcsolódik Közép-Európa keleti felében a nemzeti megújuláshoz. Ez áll a lengyel irodalomra is, ha nem is teljesen olyan értelemben mint a magyarra, csehre. Lengyelországban a sztaniszlavi korszakot a szász királyok kora előzte meg, amelyet a hanyatlás idejeként tartanak számon. A fentiekből az is következik, hogy Európának ezen a területén a felvilágosodás a XVIII. század közepe táján kezdődik (vagy a század vége felé), és eltart egészen a XIX. század huszas-harmincas éveigi, azaz a romantikáig. Ugyanez áll a szlovén irodalomra is, és — amint a kollokviumon Némedi Lajos hozzászólásában kifejtette¹³ — az osztrákra is. Ez utóbbi Anton Klemmnek és Josef Sonnenfelsnek a német Gottschedet is követő tevékenységével lép be a maga felvilágosult periódusába, és nemcsak földrajzi helyzeténél, hanem a tárgyalt irodalmakkal megállapítható számos paralell vonása és kultúráközvetítő szerepe miatt is közép-kelet-európai irodalomnak tekinthető. A fenti periodizáció világosa mutatja, hogy itt időbeli elkésés jelentkezik a nyugati irodalmakkal szemben. Tegyük hozzá, hogy elmaradás mutatkozik az orosz irodalom irányában is, ez utóbbiban a felvilágosodás hatása jelen van már a XVIII. század első felében. A D. D. Blagoj szerkesztette orosz irodalomtörténet az orosz klasszicizmust a század harmincas éveitől számítja,¹⁴ és mint majd az alábbiakból kiténik, Kelet-Európában a „klasszicizmus” és a felvilágosodás együttesen jelentkeznek, a nyugattal, elsősorban a francia irodalommal ellentétben, ahol a XVII. század a klasszicizmus sajátos százada, a XVIII. viszont lényegesen eltérő jellegű, és a felvilágosodás tulajdonképeni korszaka.

Valamely irodalomtörténeti periódus határai szükségszerűen önkényesek. Ez a tétel érvényes a felvilágosodás korának kezdő és befejező időpontjaira is. Az említett időszakazon belül ugyanis bőven találkozhatunk olyan jelenségekkel is, amelyeket már bizvást „romantikusként” lehetne tekinteni, amelyeket csak bizonytalanokodva lehetne a szentimentalizmus vagy a preromantika kategóriába sorolni a terminológia nyugati értelmezése szerint. Sőt az „irodalmi irányzatok egymásra épülésének” jelenségével is gyakran találkozunk e korszakban és ezen túl is. Ezt a kifejezést Elvira Calin állapította meg a román irodalomra, de másokra is lehetne alkalmazni. Tehát romantikus jelenségek korai megjelenésével éppúgy számolhatunk a felvilágosodás korában, mint felvilágosult vonások továbbélésével a romantika idején. Hogy a román irodalom területén maradjunk, Negruzzira hat Gessner, Young és Delille mellett a francia romantika is, Alexandrescura Voltaire mellett Lamartine és Byron is.¹⁵ Nálunk a magyar irodalomban Vajda Péter példája a szembeszökő,

¹² Ivan Kusý: i. m. 6. Hasonlóképpen: Sziklay László: A szlovák irodalom története. Budapest, 1962. 159—261.

¹³ Némedi Lajos: hozzászólása az 1. sz. jegyzetben idézett kiadványban: Les Lumières... 111—113.

¹⁴ D. D. Blagoj: Isztorija Russzkoj Lityeraturi v treh tomah. Moszkva, 1958. I. köt. 384.

¹⁵ Vera Calin: Aspect de la superposition des courants littéraires dans la littérature roumaine au cours de la première moitié du XIXe siècle. Actes du Ve Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée. Belgrade 1967. Amsterdam, 1969. 225—230. — Istoria Litteraturii Române i. m. 389. Negruzziról szólva: „Propria sa activitate poetică nu se poate explica fără influența unor preromantici ca Young, Jukovski, Derjavin, Gessner, Legouvé și a romanticilor citați mai sus. *Melancolia*, poezia de dezvoltare amplă, este tradusă de fapt după Delille și Legouvé.” „Saját költői

akinél a Voltaire-i felvilágosult regény jelenléte éppúgy érezhető mint a német romantikáé, amint ezt Turóczi-Trostler József kimutatta.¹⁶

Ebből a periodizációból, amelyet az említett öt irodalom kutatói egymástól függetlenül, de meglepő egyöntetűséggel állítottak fel, egy igen fontos tétel következik. Nevezetesen az, hogy Európa e területén a „felvilágosodás” fogalma a lehető legszélesebb értelemben veendő, sokkal tágabb értelmű, mint nyugaton. A közép-kelet-európai irodalmakban fogalomkörébe tartozik minden olyan jelenség, amely túlmutat a barokkon, minden olyan törekvés, amely nemzeti nyelvű modern és világi irodalmat akar teremteni, önálló szépirodalmat iparkodik létrehozni. De még itt is kell egy megszorítást tennünk: a „barokktól való elszakadás” még korántsem jelenti azt, mintha a kor irodalma nem őrizne még jócskán barokkos elemeket, az „önálló szépirodalom” megteremtése pedig törekvés, mindamellett a kor irodalma még szoros kapcsolatban van az erudícióval. Mindenesetre Közép-Európa keleti felében a felvilágosodás irodalma a nemzeti megújulás, a reformtörekvések, elsősorban a nemzeti nyelv védelmének a szolgálatában áll.

Tehát a felvilágosodás korában jelennek meg mindazok az irodalmi jelenségek, amelyek a XVII. századi francia klasszicizmust, a francia XVIII. századot, az angol, „Augustan age”-et, a német Sturm und Drangot és a német Klasszikát, a XVIII. és a XIX. század fordulóját idézik (Gottschedtől a weimari Goetheig, a Sturm und Drangon és a Göttinger Hainbundon keresztül). Ezeket az irodalmakat az a patrióta törekvés lelkesíti, hogy nemzeti nyelven valósítsák meg mindazt az irodalmi eredményt, amelyet a XVII. és XVIII. század hozott az európai irodalomban. Az írók tudatában vannak annak, hogy nemzetük kultúrája elmaradott, be akarják hozni a késést. A nyelvművelő szándék mellett ez a tendencia érteti meg a fordítások és adaptációk nagymértékű fellendülését a korban. Kazinczy ismert „fordítás-elvének” egyik gyökere ez. De hasonló jelenség — mint Karel Krejčí kimutatta — az ugyancsak nyelvújító cseh író Jungmann műfordítói tevékenysége, elsősorban Milton — átültetése. Vagy — mint Alexandru Dușu tanulmányából^{16a} és Adrian Marino felszólalásából kitérnék — a román irodalomban a XVIII. végén és a századfordulón hirtelenül nagy mértékben megszorodott fordítás irodalom is. A kor írói a korszerű európai irodalom hazai megteremtésének erőfeszítésével valóban el is érték, hogy előkészítették nemzeti irodalmuk virágzását, mely a következő időszakban, a romantika jegyében valósult meg.

A felvilágosodás kora — a szó fenti értelmezésében — a legtöbb tárgyalt irodalomban két alkorszakra oszlik. A lengyel irodalomban a sztaniszlávi korszak sok szempontból különbözik attól, amely az ország felosztását követő időben jött létre. Ez utóbbit egyfelől a Czartoryski hercegi udvarhoz kapcsolódó szentimentalizmus-preromantika jellemzi, másfelől a varsói klasszicizmus. A két időszakaszt az 1795-ös év választja el egymástól, ez Kościuszko vereségének dátuma.¹⁷ A magyar irodalom-

tevékenységét nem lehet megmagyarázni olyan preromantikusok hatása nélkül, mint Young, Zsukovszkij, Derzsavin, Gessner, Legouvé és a fentebb idézett romantikusok (ti. Victor Hugo és Thomas Moore) hatása nélkül. — A Melankolia ez a széles kifejlődésű költemény valóban Deille és Legouvé nyomán fordított. (Németh Miklós fordítása.)

¹⁶ Turóczi-Trostler József: Vajda Péter és a német romanticizmus. EPhK 1913. 247—255. 304—316.

^{16a} Alexandru Dușu: Traducere și remodelare în cultura româna din perioade luminilor. (Fordítás és adaptálás a román kultúrában a felvilágosodás korában). — Probleme de literatură comparată și sociologie literară. București, 1970. 155—159. (francia rezümé.) Adrian Marino felszólalása az eml. mátrafüredi kötetben: Les Lumières... 111—113.

¹⁷ K. Krejčí: i. m. 187—210. M. Kridl: i. m. 192—212. Jacques Voisine (Párizsi egyetem) a vitán az 1795-ös évet „somet à deux versants” (kettős lejtőjű csúcs)-nak nevezte.

ban is határpont az 1795-ös év, ez a magyar köztársasági mozgalom elnyomásának, vezető íróegyéniségek bebörtönzésének dátuma. Így az 1772 és 1795 közötti irodalmunk észrevehetően különbözik az 1795 után és a XIX. század első két évtizedében keletkezettől. Mint említettük, a cseh irodalomtörténészek is elválasztják irodalmuk 1806 előtti folyamatát az azt követőtől. Hasonló módon a szlovákok is két alkorszakot állapítanak meg a Štur iskola fellépte előtt. Ez a kettéosztás — amely különböző irodalmakban egyaránt szerepel —, igen jelentős, ha a kor irodalmi irányzatait tanulmányozzuk.

Melyek hát a felvilágosodás korának irodalmi irányzatai? Ez a kérdés meglehetősen széles körű vitát keltett irodalmunk kutatóinak körében. A klasszicizmus-e az, vagy a rokokó, a szentimentalizmus, a preromantika, esetleg egy különleges „style de Lumières”,¹⁸ íme a vitapontok. Ismeretes, hogy nyugaton sincsenek egy véleményen az irodalomtörténészek ebben a kérdésben.

Hiszen magának az irodalmi irányzatnak a fogalma is probléma! E tanulmány írója a fogalomnak azt az értelmezését vette alapul, mely szerint az irodalmi irányzat a történeti időhöz kötött, attól meghatározott rendszer, mely esztétikai-poetikai elvekből, az írók minta- és témaválasztási előszeretetéből, a műfajok rendszeréből, stílári és verstani elvekből tevődik össze. Ebből az álláspontból kiindulva azokat a szempontokat követjük, amelyeket Karel Krejčí¹⁹ fejtett ki, és Szauder József bővített ki.²⁰ Az alábbiakban kísérletet teszünk a két tudós véleményének összehangolására, kiegészítve néhány, saját tanulmányozásból eredő megállapítással.

Krejčí és Szauder véleménye szerint a felvilágosodás korának fő irányzata a *klasszicizmus*, a fogalom legtágabban vett értelmében. Maga a klasszicizmus a legkülönbözőbb formákban jelenik meg az európai irodalmakban. A legkezdetlegesebb, de legnagyobb elterjedettségű alakja az, amely eredetét az antik — főként latin (itt is elsősorban Horatius és Vergilius) — írók iskolai tanításának és iskolás utánzásának köszönheti. Ezt a variációt nevezi Szauder József *iskolás klasszicizmusnak*. A XVII. és a XVIII. század folyamán (és később is) ezek az auktorok igen fontos helyet foglalnak el a gimnáziumok, valamint az egyetemek ún. „filozófiai tanfolyamainak” oktatásában: a diákokat buzdították, hogy utánozzák őket, írjanak alkalmi verseket, először latinul, majd nemzeti nyelven. A klasszicizmusnak ez a változata létrehozott egy igen elterjedt költészetet az „eruditus” körökben, ennek értéke általában meglehetősen kétes volt. Mindamellet néhány nagytehetségű író is sokat köszönhet ezeknek az iskolás tanulmányoknak. Idézhetjük Voltaire példáját, aki nagyon alapos klasszikus-humanista műveltséggel hagyta ott iskoláját, de ismeretesekek a magyar példák is, így Csokonaié, Vörösmartyé. Ez az iskolás klasszicizáló verselés általában alkalmi poézissé laposodott. De nálunk, Magyarországon ebből az iskolás klasszicizmusból született az ún. *deákos klasszicizmus*, amelynek fő érdeme az antik metrumok meghonosítása a magyar irodalomban, az evvel járó bizonyos nyelvi újtásokkal együtt. Ezt a horatiusi klasszicizmust előbb közepes tehetségek művelték,

¹⁸ Baróti Dezső: Felvilágosodás és klasszicizmus. — A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve. 7. köt. 1967—68. 19—36. és ItK 1969. 156—159.

¹⁹ Karel Krejčí: Klasicismus a sentimentalismus v literaturách východních a západních Slovanů. Československé Přednášky pro IV. Mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě. Praha, 1958. 285—309. Magyarul: Klasszicizmus és szentimentalizmus a keleti és nyugati szlávok irodalmában. Filológiai Közölny 1963. 28—51.

²⁰ Szauder József: A klasszicizmus kérdései és a klasszicizmus a Felvilágosodás magyar irodalmában. Filológiai Közölny 1969. 46—67. Az estve és az álom c. tanulmány kötetben is. Bp. 1970. 92—112.

utóbb azonban Berzsenyi nagy költészetének kialakulásához járult hozzá, és ismeretes formáló hatása az ifjú Vörösmartyra is.

A klasszicizmus legtisztább formája kétségtelenül a XVII. századi francia klasszicizmus. Ezt a kelet-európai irodalmak a XVIII. század folyamán asszimilálták. Ekkor fordították le Racine, Molière és Fénelon műveit lengyelre, magyarra, csehre, románra és szlovákra. Tegyük hozzá, hogy a Racine-i tragédiát szerencsésen utánozták Oroszországban, ahol Szumarokov kiérdemelte „az Észak Racine-ja” melléknevet. Közép-Kelet-Európában főként Molière és Fénelon talált utánpótlásra és csodálókra. Meg kell jegyeznünk, hogy a XVII. századi francia irodalomnak az alacsonyabb rendűnek ítélt, „barokkos” oldala is talált a korban fordítókra, utánpótlásra. La Calprenède heroikus regényét, a Kasszandrát Báróczi Sándor fordította magyarra, az a Báróczi, akinek stílisművészetét Kazinczy maga értékelte magasra, igaz, hogy a tárgyválasztás szempontjából éppen nem a La Calprenède fordítást, hanem Marmontel felvilágosult „Contes moraux”-inak átültetését dicsérte.

A klasszicizmus másik formája a XVIII. századi francia és angol klasszicizmus, melyet olyan írók képviselnek, mint Voltaire és Pope. Karel Krejčí ezt a felvilágosodás klasszicizmusának nevezte el, ez a terminus megtalálható a Felix Vodička szerkesztette cseh irodalomtörténetben is, és ezt a megfogalmazást fogadta el Szauder József is. A román irodalomtörténeti kézikönyv szerint is a felvilágosult írók a klasszicizmus művészi eszközeit használták.^{21/a} A lengyel irodalom esetében klasszicizmus és felvilágosodás egybeesése nem szorul külön igazolásra, akár a sztaniszlavi korszakra, akár a „varsói klasszicizmus”-ra vonatkozólag. Az idézett kézikönyvek ebből a szempontból teljesen egyöntetű felfogást vallanak.

A felvilágosodás klasszicizmusa az, amely elsősorban jellemző a közép-kelet-európai irodalmakra. Érthető ez, ha figyelembe vesszük, hogy ezek az irodalmak a klasszicizmust a XVIII. században adoptálták. Klasszicizmusuk Corneille, Molière, Fénelon klasszicizmusából éppúgy táplálkozik, mint Voltaire-éből, Pope-éből, mégpedig egyidejűleg. Ez lenne a kelet-európai értelmű „tisza klasszicizmus”, de ez teljes tisztaságában csak a lengyel (és az orosz) irodalomban található meg. A többi irodalom esetében a felvilágosodás klasszicizmusába már belevegyülnek a szentimentalizmus elemei, ez a terminus Kelet-Európában gyakoribb, mint a „preromantika”. A „preromantika” korjelző fogalmát nyugaton is egyre inkább kétségbe vonják, Magyarországon a legutóbbi időben Sőtér István és Szauder József (említett cikkében) erősen megkérdőjelezte, és Karel Krejčí is a mátrafüredi szimpozionon elhangzott vitában is azt hangoztatta, hogy csak „preromantikus irányok” vannak, nincs külön „preromantika”. A tisztán felvilágosult klasszicizmus inkább az ún. alsóbb műfajokban jelentkezik, ilyenek a heroikomikus eposz és a bürleszk. Ezt a tételt Karel Krejčí dolgozta ki a szláv irodalmakra vonatkozólag. A magyar és a román irodalom tényei csak megerősítik véleményét: Csokonai Békaegérharc és Dorottyá, Deleanu Ţiganiada c. eposza. Ami a rokokót illeti, amely kiegészült a divatos anakreon-

^{21/a} K. Krejčí: Klasszicizmus és szentimentalizmus... Filológiai Közl. 1963. 31. — F. Vodička: Dějiny i. m. II. 58. „osvicensky klasicismus”. — Szauder József: A klasszicizmus kérdései... Filológiai Közl. 1969. A 46—57 és Az estve és az álom c. tanulmánykötetben (L. 20. sz. jegyz.). — Istoria Literaturii Române. i. m. „Literar vorbind, curentul luminist preia principiile clasiceilor si genurile lor de creatie. De aceea multe dintre literaturi descoperă sau redescoperă pe clasicii francezi si-i cultivă anacronic in continuare.” 35. l. „Irodalmilag szólva a felvilágosult irányzat átveszi a klasszikusok elveit és alkotói műfajait. Innen van, hogy az irodalmak közül felfedezi vagy újra felfedezi a francia klasszikusokat és anakronisztikus módon műveli őket a továbbiakban”. (Németh Miklós fordítása.) Adrian Marino román irodalomtörténész a vitán kiegészítésképpen azt is hozzátette, hogy a felvilágosodás korában Vincent Voiture-t is fordítják.

tizmussal, ez is fontos szerepet játszik, de nem tekinthetjük önálló stílusnak, inkább a felvilágosult klasszicizmus egy változatának.^{21/b}

A szentimentalizmus (preromantika) kérdése más jellegű. Mint Krejčí kimutatta, klasszicizmus és szentimentalizmus összevegyülnek a kérdéses irodalmakban. Azt a véleményt, hogy a vegyülés a nyugati irodalmakban is megvan, már több nyugati irodalomtudós is elfogadta. Az érzékenység eredetét többen már a XVII. század végére is visszavezetik, de általános a vélemény, hogy a XVIII. század közepén valami új kezdődik éppen ebből a szempontból a francia és az angol irodalomban is (Jacques Voisine, D.H. Pageaux).

Az a tétel, hogy a szentimentalizmus is a felvilágosodás szülötte, éppúgy mint a racionalizmus, ma már általánosan elfogadottnak látszik. A két tendencia kiegészíti egymást, az egyik a szellem, a másik az érzelmek felszabadítására törekszik szemben a feudális korlátokkal. Mégis fennáll az a probléma, hogy a szentimentalizmus önálló irodalmi irányzatnak tekinthető-e, vagy pedig csak egy oldala a felvilágosodás klasszicizmusának. Karel Krejčí²² és Weber Antal²³ külön irányzatnak tekintik, mely természetesen nem okozott irodalmi forradalmat, és amely inkább a klasszicizmus által mellőzött vagy alacsonyabb rendűnek ítélt műfajokban érvényesült. Ilyen volt a regény, a középfajú dráma és az elegikus költészet. Ezzel szemben Szauder Józsefnek az a véleménye, hogy a szentimentalizmus integráns része a klasszicizmusnak, kiváltképpen a *neoklasszicizmus*nak, ez utóbbi a XVIII. század legvégének és a XIX. század elejének az irodalmi irányzata.²⁴ A neoklasszicizmus jelen van a francia, a német és az olasz irodalomban, teljes kibontakozását Goethe és Schiller weimari klasszicizmusában éri el. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az érzelmesség a teljesen klasszicista műfajokba is behatolhat, így a komédiába pl. Marivaux és Des-touches esetében. Ilyen értelemben tekinthető tehát „franciásan klasszicista” műnek Bessenyei A. philosophusa.

Úgy véljük, hogy szentimentalizmus és klasszicizmus nem ugyanazok. Alapvető különbség a kettő között, hogy különböző jelentőséget tulajdonítanak az emóciónak és az intuíciónak az irodalmi alkotásban. Mindamellet, úgy látszik, hogy a felvilágosodás korának uralkodó irányzata a felvilágosult klasszicizmus. A szentimentalizmus másodlagos irányzat, egy „undercurrent”, amely szintén a felvilágosodásnak az emberi képességeket felszabadító törekvéséből született.

Ugyancsak a kronológiai elkésés következménye, hogy a szóbanforgó irodalmak (a lengyelt kivéve) már kezdetben a klasszicizmus és a szentimentalizmus vegyülését tartalmazzák. Bessenyei első tragédiái Voltaire-i mintájúak, de nagy regénye a Tarimenes utazása már személyes, érzelmes elemeket is felmutat, ami szembevetőd, ha Krasicki-nek, a lengyel klasszikusnak Mikolaj Doświadczyński c. regényével vetjük egybe, amellyel különben fontos párhuzamos vonásokat tartalmaz.²⁵ Thamék patrióta drámái, melyeket a prágai deszkaszínházban adtak elő a 80-as években,

^{21/b} A rokokó kérdésében a francia irodalomtörténetírásban erősen és másutt is (nálunk is) erősen vitatott Roger Laufer álláspontja, aki a rokokót a felvilágosodás vezető stílusirányának tartja: *Style rococo- style des lumières*. Paris, 1963.

²² K. Krejčí: *Klasszicizmus és szentimentalizmus... Filológiai Közl.* 1963. 28—51.

²³ Weber Antal: *A szentimentális stílusirány elméleti és történeti kérdéseiről.* ItK 1967. 125—139.

²⁴ Szauder József: *A klasszicizmus kérdései... Filológiai Közl.* 1969. 46—67. és *Az estve és az álom c. id. tanulmánykötetében* (L. 20. sz. jegyzet.)

²⁵ Bessenyei és Krasicki regényének összevetését l. Horváth Károly: *A műfajok problémája a klasszicizmus és a romantika korában a lengyel és a magyar irodalomban.* — *Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből.* Budapest, 1969. 355—357.

telve vannak preromantikus elemekkel. Tegyük hozzá, hogy a magyar dráma nem követte a Bessenyei jelölte utat, hanem a német preromantikusok és Schiller mintája szerint alakult ki a 19. sz. első évtizedeiben.²⁶

Ami a Szauder József javasolta *neoklasszicizmus* terminust illeti, azt teljesen jogosultnak tartjuk.²⁷ Valójában a 70-es és 80-as években a szentimentalizmus elárasztani látszik a nyugati irodalmakat: rousseauizmus, youngizmus, gessnerizmus, Sturm und Drang stb. (Talán erre az időre alkalmazható Paul Van Tieghem terminusa a „preromantika”. Bár posztumus könyvében már azt írja: nincs „preromantika” csak „preromantikus írók”).²⁸ Nos, a XVIII. sz. végén a klasszikus ideál újjászületik André Chénier lírájában és tankölteményében, a francia forradalom és a napóleoni idők költészetében (ez utóbbi már pszeudoklasszikus), Alfieri művében, különösképpen pedig Goethe és Schiller weimari periódusában. Ezt a megújulást a görög művészet új értékelése készítette elő Winckelmann és Barthélémy működése révén. Ennek a neoklasszicizmusnak az ízlése kevésbé volt merev, mint a XVII. századi klasszicizmusnak és a Voltaire-ének, ez asszimilálta a szentimentalizmus és a preromantika mindazon újdonságát, amely szellemével megfért. Így Shakespeare kultuszát, Ossziánt, a költői génusz modernebb felfogását, a képzelet nagyobb szerepét a művészi alkotásban, az új témákat és műfajokat. Chénier sokat idézett versét — némi fenntartással — alkalmazni lehetne rá: „Új gondolatokról írjunk antik verseket”²⁹

Tanulmányunk elején említettük, hogy a felvilágosodás korát két alkorszakra lehet beosztani a közép-kelet-európai irodalmakban. A neoklasszicizmus látszik az uralkodó irányzatnak a második korszakban, amely a XIX. sz. első évtizedeit foglalja magában. A lengyel irodalomban kettéválás tapasztalható: a varsói klasszicizmus merevebb formája a neoklasszicizmusnak, mint másutt, de tegyük hozzá, hogy Osiński nemcsak Corneille-t értékeli, hanem Shakespearet és Schillert is.³⁰ Másrészt,

²⁶ Solt Andor: Dramaturgiai irodalmunk kezdetei. Budapest, 1970.

²⁷ Véleményünk szerint a „neoklasszicizmus” terminus inkább illik az antik eszmények e XVIII. századvégi felelevenedésére, mint az európai klasszicizmus egész periódusára, mint azt René Wellek: *History of Criticism* c. művének I. kötetében használja.

²⁸ Paul Van Tieghem: *Le sentiment de la nature dans le préromantisme européen*. Paris, 1960. 265.

²⁹ „Sur des penses nouveaux, faisons des vers antiques.” Az idézet André Chénier *Hermes* c. tanköltményének *Invention* című előszavából való.

Ami egyébként a francia irodalmat illeti Louis Bertrand monográfiája foglalkozik ezzel a kérdéssel: *La fin du classicisme et le retour à l'antique* (A klasszicizmus vége és a visszatérés az antikvitáshoz). Paris, év nélkül — az előszó 1896-ra datálva. Ebben a szerző megállapítja, hogy az antikvitáshoz való visszatérés a XVIII. század végén mindenekelőtt a görög—római régiségek tanulmányozásában nyilvánult meg, amelyre a francia tudósok különösen nagy súlyt fektettek és ennek a tanulmányozásnak a szintézise Barthélémy Anacharsisa. (Barthélémy magyarországi hatásáról l. Bán Imre: *Kazinczy Ferenc klasszicizmusának kérdéséhez*. — *ITK* 1960. 40—49.) Igen fontos megnyilatkozása André Chénier költészete és Louis David festőművészete, valamint kisebb költők működése, mint Delille-é és Ducis-é. „Ce mouvement est conforme à l'essence même du classicisme dont le principe fondamental est l'imitation.” (Ez a mozgalom megfelel a klasszicizmus lényegének, melynek főelve az utánzás.) VII. 1. Bertrand egyéb hatások jelenlétével is számol, így Ossziánéval és Youngéval. (126—127.) A francia irodalom e szakasza szerinte analog Goethe és Schiller „antikizáló periódusával” (période antiquisante). IX. 1. Chénier klasszicista költőként való értelmezését egyébként többen vitatták, a romantikusok ugyanis elődjüknek tekintették. Louis Bertrand egyébként ebben „az antikvitáshoz visszatérő” korszakban két tendenciát állapít meg. Az egyik nagy művészetet eredményez, mint Chénier-é, Davidé, a másik száraz terméketlen utánzáshoz vezet, ezt képviselik a napóleoni kor költői. A „varsói klasszicizmus”-nak a lengyel irodalomtörténetek által hibáztatott szárazsága nem egyedülálló jelenség. A neoklasszicizmusnak is lehet egy „második vonala”.

³⁰ K. Krejčí: *Geschichte der polnischen Literatur*. Halle 1957. 197. — M. Kridl: *A Survey of Polish Culture and Literature*. 204.

ott van Lengyelországban a preromantika a Czartoryski hercegi udvarban Niemcewicz és Woronicz hisztorizmusával.³¹ Ami a magyar irodalmat illeti, a neoklasszicizmus jelenléte — felvilágosult klasszicizmus preromantikus tendenciákkal — nyilvánvaló Kazinczy Ferenc esetében, kinek számára a legtökéletesebb remekmű Goethe Thauriszi Iphigeniája,³² továbbá Berzsenyi Dániel esztétikai elveiben és költészetében, aki csaknem már romantikus érzelmeket fejezett ki horatiusi ódáiban. A cseh irodalomban Jungmann és Hněvkovski látszanak képviselni ezt az irányzatot, de főként Jan Kollár, ez a szlovák író, aki cseh nyelven írt és így két irodalomhoz is tartozik. A Dicsőség leánya (Slávy Dcéra), Kollár eposza egy disztichonos előhanggal kezdődik, amely a nemzeti múlt elégikus nosztalgiáját fejezi ki, és szonett ciklusokat tartalmaz, melyek epikusok és líraiak egyszerre. Kollár ugyanakkor klasszicista, a műfajok hierarchiája mellett nyilatkozik.³³ A magyar Kazinczy ugyanígy vélekedik, ragaszkodik a stílusok differenciálásához: a fentebb nem fentebb stílt követel. Minthogy úgy véli, hogy a korabeli magyar nyelv nem elég gazdag, a nyelvújítás érdekében küzd. Meg kell gazdagítani a nyelvet, hogy el lehessen jutni a stílusok differenciálásához. Hasonló tendenciákat láthatunk a többi közép-kelet-európai irodalomban is. Ezekben az országokban a neoklasszicizmus nemcsak hogy összeegyeztethető a nyelvújítással, hanem szoros kapcsolatban van vele. Az is igaz, hogy a neoklasszicizmus a teremtő géniusról szabadabb elveket vall, mint a hagyományos klasszicizmus. Ez is egyik oka a neologizmusok használatának.

Hátra van még a műfajok problémájának megvilágítása. A klasszikus hierarchia szerint a komoly témájú eposzé az első hely. Ebből a szempontból három lehetőség nyílt az írók előtt. Az első az Aeneis típusú eposz. Valójában, Vergilius fordítását és utánzását a kor költői elsőrendű fontosságúnak tartották. Ismeretes, hogy a szlovák Jan Hollý Vergilius fordítással kezdte, mielőtt megírta volna népe számára a nemzeti eposzt (Szvatopluk). Vörösmarty, akinek sikerült a sok kísérlet után végre megajándékozni népét nemzeti eposszal, sokat köszönhet Baróti Szabó Aeneis fordításának. Mindamelllett a nemzeti eposz megvalósítása már a következő korszakhoz tartozik, a romantikához, bár komoly kísérletek történtek ebben az irányban Lengyelországban, Magyarországon és Csehországban már a felvilágosodás korában. A másik lehetőség az Henriade típusú filozófiai eposz lett volna. Bessenyei tett egy kísérletet ebben az irányban, a Hunyadi Mátyás királyról írt eposzában, amelyben a csodás elemet absztrakciók pótolják. A harmadik lehetőség az idillikus eposz, melyre Goethe adott példát a Hermann és Dorotheával. Az idillikus eposz, mint a vidéki nemesi kúria világának bemutatója, hagyományos műfaj a lengyeleknél, de a remekművet e témából Mickiewicz alkotta a Pan Tadeusz-ban, mely romantikus, sőt némely tekintetben már realista alkotás.³⁴ Mindebből következik, hogy a ko-

³¹ Krejčí: Geschichte... 179—181.

³² Kazinczy Iphigenia-„bálványozásáról” I. Solt Andor: i. m. 180—181.

³³ Kollár: Podobizny (Arcképek) Idézi: Ivan Kusý: Dejiny... i. m. 135.

Epos park veliký; беседа Drama; chrám citu Óda;

jeskyně Balláda: stráž je Selenka mílá;

stínné hájky Sonet; truchlý Elegia potůček;

Pisně pahorky; Román květnice; rýmy echo.

Az eposz nagy park; a dráma beszélgetés, az érzelmek temploma az óda;

A ballada egy barlang, a kedves „Selenka” hegyoldal;

A szonettek árnyas bokrok, a szomorú elegia patak;

a dalok göröngyök, a regény virágoskert, a rím a visszhang.

(Sziklay László fordítása.)

³⁴ Ami a Hermann und Dorothea-nek a lengyel idilli epikára tett hatását illeti, erről Karel Krejčí többször ír lengyel irodalomtörténetében. Így megemlíti Brodziński Wiesław-ját, melynek

moly témájú eposz megalkotása nem sikerült a felvilágosodás korában, annál inkább nagyobb volt a siker a komikus, szatirikus és heroikomikus műfajban, mint ezt Krejčí professzor említett cikkében és egy nagy monográfiában kimutatta.³⁵

A dráma esetében a helyzet kissé más. Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy folytonos színházi élet csak Lengyelországban volt. Csehországban a 18. sz. utolsó évtizedeiben sok egyenlőtlen értékű darabot adtak elő a Rendek Színházában és a deszkaszínházban, de ezeket a kezdeményezéseket egy nagy szünet követte a császári hatóságok rosszindulata miatt.³⁶ Magyarországon is kissé hasonló a helyzet, azzal a különbséggel, hogy a legfontosabb drámai művek csak könyvben jelenthettek meg, a színen nem, nemcsak Bessenyei tragédiái, melyek különben kezdetleges művek, hanem Katona Bánk bánja is. Igaz, még nem dőlt el a kérdés: ez a mű a felvilágosodás terméke-e vagy a kezdődő romantikáé. A dráma területén is a komikus műfaj látszik sikeresebbnek, mint a komoly, ez főleg Lengyelországra áll, ahol a sztaniszlavi időszak alatt a komédia virágjában volt, és az ország felosztása után is olyan kiváló író művelte, mint Fredro, akit különben több kritikus a romantikába helyez már el, így Julian Krzyżanowski. Különben is az általános kép e szempontból is igen bonyolult. A prágai deszkaszínházban és a magyar vándorszínész-társulatok színpadjain sok kisebb értékű művet is játszottak, patrióta vagy moralista drámákat a német Ritterdrámák, Sorstragédiák vagy polgári szomorújátékok mintájára. Varsóban viszont Osińskinek sikerült olyan repertoárt megvalósítani, amelyben helyet kaptak a francia klasszikusok, de Schiller és Shakespeare is.

A regény területén meg kell említeni — a divatos kalandrománok mellett, melyek kisebb értékűek — két típust: az utazási regényt társadalmi tendenciával és a szentimentális és lélektani regényt. Az előző típushoz tartozik a lengyel Krasicki műve: „Mikolaj Doświadczyński kalandjai” (1776), a szlovák Josef Bajza-é: „A fiatal René kalandjai és tapasztalatai” (1783 — 1785) és a magyar Bessenyei regénye „Tarimenes utazása” (1804). A három mű témája analóg: egy fiatal ember utazása, akit nevelője kísér. A fiatal Doświadczyński megérkezik Nipu szigetére, ahol megismer egy szabad, és csak a természet törvényei által kormányzott társadalmat, majd megtapasztalja a korabeli lengyel diéták ferdeségeit. Az ifjú René Tripoliszba utazik, utána a szlovákok lakta területekre megy, ahol megtapasztalja az egyházi és szociális visszaélések egész sorozatát.³⁷ A fiatal Tarimenes elutazik az elképzelt Totoposz országba, ahol Arténisz királynő, az eszményi felvilágosult uralkodónő irányít, és összehívát egy országgyűlést, amelyen a filozófusok eszméi szerint alkotják a törvényeket. A szentimentális és pszichológiai regény területén is megvan a párhuzamosság: Maria Czartoryska lengyel hercegnő Malwina c. regénye éppúgy ilyen jellegű, mint a magyar Kármán József Fanny hagyományai.

Ami a kor lírai produkcióját illeti, ez igen gazdag. A közepes értékű alkotások mellett vannak egészen elsőrendű művek. A felvilágosult klasszicizmus (első alkorszak) és a neoklasszicizmus (második alkorszak) eltérése a líra területén érezhető a leginkább. A klasszikus poétika valamennyi műfaja képviselve van: ódák, episztolák, eklogák, elégiák. Mégis, az első alkorszakban a szorosán vett szellemesség

témája nem a nemesek élete, hanem a Krakkó-vidéki paraszttoké. (Geschichte... 214.) A vidéki nemesség életét bemutató idilli epikáról L. Krejčí: Geschichte... 196.

³⁵ Karel Krejčí: Heroikomika v bastnictví Slovánů. Praha, 1964.

³⁶ H. Jellinek: Histoire de la Littérature Tchèque. Paris 1930. I. köt. 244—246.

³⁷ A regénynek nemrég jelent meg új szlovák kiadása. Magyarul a mű részletes elemzése: Sziklay László: A szlovák irodalom története. Budapest, 1962. 172—176.

(esprit, wit) alkotásai uralkodnak, a másodikban az elegikus hang válik uralkodóvá. Az elsőre példák a nagy lengyel klasszikusok: Krasicki, Trembecki lírai vagy didaktikai alkotásai, a másik korszak legjobb alkotóinál egy más, szinte romantikus hangulatvilág szólal meg szigorúan klasszikus formákban: Berzsenyi ódáiban, elégiáiban, Kollár szonettjeiben.

Károly Horváth

LES COURANTS LITTÉRAIRES DE L'ÉPOQUE DES LUMIÈRES
DANS LES LITTÉRATURES DE LA PARTIE ORIENTALE
DE L'EUROPE CENTRALE

Dans les littératures en question, l'époque des lumières comprend les dernières décennies du XVIIIe siècle et les premières décades du XIXe. L'étude présente analyse les phénomènes de cinq littératures: polonaise, hongroise, tchèque, roumaine et slovaque (dans l'ordre chronologique de leur entrée dans l'époque des lumières) en partant des manuels des Académies respectives parus aux années 60 de notre siècle. Aux années 20 du XIXe siècle (littératures polonaise et hongroise) ou bien aux années 30 (littératures tchèque, roumaine et slovaque) les lumières cèdent la place au romantisme, toutefois, on peut constater des éléments romantiques ou „préromantiques” bien avant ces dates. De plus, on peut assister au phénomène de la „superposition des courants littéraires” (terme de Mme Călin) à l'époque des lumières et à celle du romantisme également. La cause en est que les littératures en question présentent un décalage chronologique vis-à-vis des grandes littératures occidentales. Ainsi même le terme „lumière” doit être pris dans un sens beaucoup plus large ici qu'à l'ouest. La littérature des lumières dans ces pays comprend tous les phénomènes qui sont en rapport avec la fin du baroque, avec l'effort de créer une langue poétique capable d'exprimer les idées et les sentiments de l'époque. Inspiré le plus souvent par les motifs patriotiques, on veut créer une littérature nationale qui contienne tous les apports du classicisme français du XVIIe siècle, ceux du XVIIIe siècle français et anglais et ceux de la littérature allemande de l'époque weimarienne. Quels sont les courants littéraires qui prévalent à l'époque des lumières dans ces littératures? Le problème est sujet de débats. L'auteur de l'article adopte l'opinion des professeurs K. Krejčí et J. Szauder qui considèrent que la tendance dominante c'est le classicisme éclairé. C'est une tendance d'ailleurs fort complexe comprenant plusieurs éléments constitutifs. Tel est le „classicisme scolaire” qui provient de l'enseignement scolaire des auteurs antiques, surtout d'Horace et de Virgile et qui se dégénère souvent en une poésie de circonstance. L'autre facteur c'est une certaine imitation du classicisme français et anglais, puis celle des écrivains de l'illumination française et anglaise, imitation d'ailleurs assez libre, conformément aux besoins nationaux. Le troisième facteur c'est le classicisme allemand qui exerce une influence assez importante surtout dans la seconde partie de la période des lumières. Le sentimentalisme qui — selon le professeur K. Krejčí — est un courant indépendant quoique secondaire, ou bien qui fait partie intégrante — selon le professeur J. Szauder — de cette sorte de classicisme, est présent dès les débuts et sa présence va s'accroissant au cours du temps. Les historiens des littératures en question divisent en général l'époque des lumières en deux sous-périodes, la date de division oscille entre 1795 et 1810. La première sous-période est dominée plutôt par le rationalisme, dans la seconde, l'effort purement esthétique et la sentimentalité se font mieux valoir. Le professeur J. Szauder appelle le renouveau classique au tournant des XVIIIe et XIXe siècles „néoclassicisme”. Selon l'auteur de l'étude présente, ce terme est complètement justifié, mais s'applique avant tout à la seconde sous-période. C'est donc alors que nous assistons vraiment à un renouveau de l'idéal classique. A la fin, l'auteur analyse le problème des genres. Quant à l'épopée, c'est plutôt l'épopée comique qui réussit, la création de l'épopée nationale héroïque se réalise soit au temps du baroque soit à l'ère romantique. Pour le roman, c'est le roman rationaliste, éducateur d'une part et le roman sentimental d'autre part qui excellent. Le drame se développe difficilement, sauf la Pologne où il y a des théâtres permanents dès 1760. Ailleurs, les productions dramatiques restent à l'état de livre ou bien ne sont représentées que par des troupes ambulantes, pourtant ces oeuvres sont en général de valeur très inégale. La poésie lyrique est didactique, satirique ou descriptif pendant la première sous-période, c'est la seconde sous-période, celle du néoclassicisme qui présente des ouvrages d'un lyrisme vraiment profond.

Cette étude fut lue comme communication à la conférence tenue à Mátrafüred du 3 au 5 novembre 1970. Elle est publiée en français in extenso dans les Actes de cette conférence complétée par les interventions qui l'ont suivie. (Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale. Actes du Colloque de Mátrafüred 3—5 novembre 1970, publiés par B. Köpeczi et E. Bene. Budapest 1971.)